

BUDJET TASHKILOTLARIDA MOLİYAVIY XATO VA NOMUVOFIQLIKLAR ICHKI AUDITINING INSTITUTSIONAL-TASHKILIY MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

Mulayev Farxod Alisherovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlnuvchisi

E-mail: farhodmulaev@gmail.com

ORCID: 0009-0002-9268-6603

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22823545>

Qabul qilindi: 12-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 17-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 18-sentabr 2026-yil

Abstract.

Tezida budget tashkilotlarida moliyaviy xato va nomuvofiqliklar ichki auditining institutsional-tashkiliy mexanizmini takomillashtirish masalalari ko’rib chiqiladi. Ichki audit xizmatining maqomi va hisobdorlik chizig’i, «uchta himoya chizig’i» modeliga muvofiq vakolatlar taqsimoti, aniqlangan holatlarni yagona shaklda hujjatlashtirish va identifikatsiya qilish hamda tavsiyalar ijrosi ustidan status asosidagi monitoring yo’nalishlari bo’yicha takliflar bayon etiladi.

Keywords.

ichki audit xizmati, institutsional mexanizm, mustaqillik, hisobdorlik, vakolatlar taqsimoti, audit izi, ishchi hujjat, monitoring, uchta himoya chizig’i, budget tashkiloti.

Ichki auditning ta’sirchanligi metodikadan oldin tashkiliy shartlar bilan belgilanadi. Eng puxta ishlab chiqilgan metodika ham auditor mustaqil bo’lmagan, aniqlangan holatlar bo’yicha keyingi harakat tartibi belgilanmagan va tavsiyalar ijrosi kuzatilmaydigan muhitda kutilgan natijani bermaydi. Shu sababli institutsional-tashkiliy mexanizmni takomillashtirish ichki auditni rivojlantirishning birlamchi vazifasi hisoblanadi.

Mexanizmning birinchi elementi — ichki audit xizmatining maqomi va mustaqilligidir. Xalqaro amaliyotda mustaqillik ikki tomonlama hisobdorlik modeli bilan ta’minlanadi: xizmat funksional jihatdan eng yuqori boshqaruv organiga, ma’muriy jihatdan esa tashkilot rahbariyatiga hisobot beradi. Milliy amaliyotda hisobdorlik odatda faqat tashkilot rahbariga bog’langan bo’lib, bu auditorni o’zi baholayotgan qarorlar muallifiga tobe qiladi. Bu holatni bartaraf etish uchun audit rejasini tasdiqlash, ichki audit rahbarini tayinlash va uni lavozimidan ozod etish masalalarida yuqori turuvchi organning ishtiroki nazarda tutilishi maqsadga muvofiq.

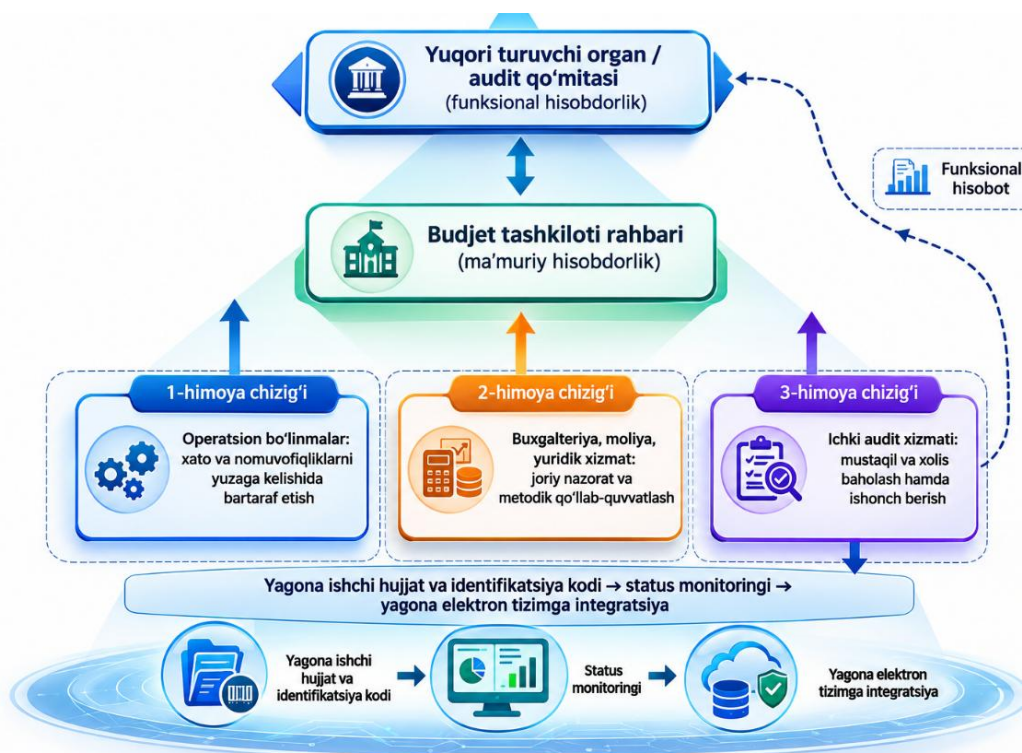
Mustaqillikning moliyaviy jihatida ham e’tibordan chetda qolmasligi lozim. Ichki audit xizmatining xarajatlari, kadrlar soni va rag’batlantirish tartibi u baholayotgan bo’linmalar rahbarlarining qaroriga bog’liq bo’lsa, funksional mustaqillik rasmiy tusga ega bo’lib qoladi. Shu sababli xizmatning resurs bilan ta’minlanishi alohida qatorda rejalashtirilishi va uning o’zgarishi asoslantirilishi kerak.

Ikkinchi element — vakolat va javobgarlik taqsimoti. «Uchta himoya chizig’i» modeliga muvofiq, moliyaviy xato va nomuvofiqliklarning oldini olish javobgarligi operatsion boshqaruv va nazorat funksiyalari zimmasida, ularni mustaqil baholash esa ichki audit zimmasida bo’ladi. Amaliyotda bu chegara ko’pincha buziladi: ichki auditorga hujjatlarni oldindan visalash, hisobot tuzishda ishtirok etish, inventarizatsiya komissiyasi tarkibiga kiritilish yoki nazorat amallarini

bevosita bajarish topshiriladi. Bunday holatlarda auditning xolisligi yo'qoladi, chunki auditor o'zi ishtirok etgan jarayonni baholaydi.

Bu chegarani mustahkamlash uchun ichki audit xizmati to'g'risidagi nizomda mos kelmaydigan vazifalar ro'yxati aniq belgilanishi va auditorga vaqtincha operatsion topshiriq berilgan hollarda u tegishli sohani keyingi belgilangan davr mobaynida tekshirmasligi qoidasi joriy etilishi taklif etiladi. Mexanizmning umumiy tuzilishi — hisobdorlik chiziqlari va himoya chiziqlari o'rtasidagi munosabat — 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Budget tashkilotida ichki auditning institutsional-tashkiliy mexanizmi

Uchinchi element — aniqlangan holatlarni hujjatlashtirish tartibi. Har bir moliyaviy xato va nomuvofiqlikning aniqlanishidan bartaraf etilishigacha bo'lgan uzluksiz audit izini ta'minlash uchun yagona ishchi hujjat shakli va identifikatsiya mexanizmini joriy etish taklif etiladi. Hujjatda holatning identifikatsiya kodi, tavsifi, toifasi, buzilgan normasi, dalil manbayi, ahamiyatlilik bahosi, sababi, tavsiyasi, mas'uli, muddati va ijro holati qayd etiladi. Kod holatning butun hayot sikli davomida o'zgarmaydi va keyingi barcha hujjatlar unga havola qiladi.

Identifikatsiya mexanizmi tashkilot kodi, yil, audit topshirig'i raqami, holatning tartib raqami va toifa belgisini o'z ichiga oluvchi tuzilishga ega bo'lishi mumkin. Bunday kodlash holatning qaysi bosqichda ekanini istalgan vaqtda aniqlash, takroriy holatlarni avtomatik ajratib olish va idoraviy kesimda umumlashtirilgan tahlil o'tkazish imkonini beradi. Kod tuzilishi tarmoq darajasida yagona bo'lsa, turli tashkilotlarning natijalari ham qiyoslanadigan bo'ladi.

To'rtinchi element — tavsiyalar ijrosi ustidan monitoring. Amaliyotda audit hisoboti taqdim etilgandan keyin holatning taqdiri ko'pincha keyingi audit siklida ma'lum bo'ladi. Buni bartaraf etish uchun holat statuslari tizimini joriy etish tavsiya etiladi: ochilgan, baholanmoqda, kelishuvda, ijroda, tasdiqlangan, yopilgan yoki takroriy. Har bir statusdan keyingisiga o'tish uchun zarur hujjat oldindan belgilanadi va ijro to'g'risidagi ma'lumot auditor tomonidan mustaqil tasdiqlanmaguncha holat yopilmaydi.

Alohida tartib rahbariyat tavsiyani qabul qilmagan hollar uchun nazarda tutilishi kerak. Bunday holatda auditor tavsiyani bekor qilmaydi, balki qabul qilinmagan xavfni rasmiy ravishda qayd etadi va uni yuqori turuvchi organga taqdim etiladigan davriy hisobotga kiritadi. Bu qoida ichki audit va rahbariyat o'rtasidagi kelishmovchilikni yashirin qoldirmasdan boshqarish imkonini beradi.

Beshinchi element — mexanizmni mavjud raqamli infratuzilma bilan bog'lashdir. Budget tashkilotlarida nazorat tadbirlari yagona elektron tizimda qayd etilar ekan, ichki audit yozuvlarini shu tizimga integratsiya qilish ma'lumotlarni takroran kiritish zaruriyatini bartaraf

etadi va idoraviy hamda tarmoq darajasida tahlil o'tkazish uchun asos yaratadi. Integratsiya, shuningdek, ichki va tashqi nazorat natijalarining takrorlanishini kamaytiradi.

Mexanizmni joriy etishning cheklovlari ham hisobga olinishi lozim. Kichik budget tashkilotlarida to'liq shakldagi hujjat yuritish ortiqcha ma'muriy yuk bo'lishi mumkin; bunday holatlarda majburiy rekvizitlar soni qisqartirilgan soddalashtirilgan variantdan foydalanish maqsadga muvofiq. Bundan tashqari, mexanizmning ishlashi ichki audit xizmatining kadrlar salohiyatiga va rahbariyatning tavsiyalar ijrosini ta'minlash irodasiga bog'liq bo'lib, bu omillar tashkiliy hujjat bilan to'liq qoplanmaydi.

Xulosa qilib aytganda, ichki auditning institutsional-tashkiliy mexanizmini takomillashtirish xizmatning funksional va resurs mustaqilligini mustahkamlash, vakolatlarni «uchta himoya chizig'i» modeliga muvofiq taqsimlash, aniqlangan holatlar bo'yicha yagona hujjatlashtirish va identifikatsiya tartibini joriy etish, tavsiyalar ijrosi ustidan status asosidagi monitoringni yo'lga qo'yish hamda mexanizmni yagona elektron tizim bilan bog'lashni talab qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 1-avgustdagi 416-son qarori bilan tasdiqlangan Ichki audit xizmati to'g'risidagi namunaviy nizom. — lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 27-avgustdagi PF-6300-son Farmoni. — lex.uz.
3. The Institute of Internal Auditors (IIA). Global Internal Audit Standards. — Lake Mary, FL: IIA, 2024.
4. The Institute of Internal Auditors (IIA). The IIA's Three Lines Model. — Lake Mary, FL: IIA, 2020.
5. INTOSAI. ISSAI 100 — Davlat sektori auditining fundamental tamoyillari. — issai.org.
6. COSO. Internal Control — Integrated Framework. — New York: AICPA.
7. O'zbekiston Respublikasining Budget kodeksi (2013-yil 26-dekabr, O'RQ-360-son). — lex.uz.